

Sociálnopsychologická klíma pracovného kolektívu — niektoré teoretické a metodologické otázky

JÁN BUBELÍNÍ
Východoslovenský KNV,
Košice

Pozornosť sociálnych psychológov a sociológov práce sa v posledných rokoch stále viac zamierava na problematiku pracovného kolektívu, vrátane sociálno-psychologickej klímy, ktorá sa považuje za určitú integrálnu charakteristiku kolektívu. D. Ondrejková však ešte nedávno v súvislosti so sociálnopsychologickou klímou konštatovala, že „teoretická analýza tohto javu zďaleka nie je dopracovaná, nakoľko ide o zložitú realitu a doteraz málo výskumne zvládnutú“ [Ondrejková 1979 : 17]. Situácia sa v tomto smere mení k lepšiemu najmä zásluhou sovietskych (osobitne leningradských) sociálnych psychológov a sociológov práce, ale uskutočnil sa už rad výskumov aj u nás a v ďalších socialistických krajinách.

V súvislosti s danou problematikou vystupuje do popredia celý rad otázok: aké miesto zaujíma sociálnopsychologická klíma medzi ostatnými sociálnopsychologickými javmi, aká je jej podstata a štruktúra, aké sú jej prejavy, ktoré faktory ju podmieňujú, v akej miere podlieha cieľavedomému formovaniu a pod. Na niektoré z nich sa pokúsime nájsť odpoveď, resp. zaujať k nim stanovisko.

Najprv uvedieme niekoľko slov k samotnému pojmu. Okrem pojmu „sociálnopsychologická klíma“ sa v odbornej literatúre alebo v prostriedkoch masovej informácie a propagandy môžeme stretnúť aj s ďalšími: „psychologická klíma“, „emocionálna klíma“, „morálna klíma“, „morálnopsychologická klíma“, „sociálna klíma“, „spoločenskoduchovná klíma“, alebo len „pracovná klíma“, „výrobná klíma“ a pod. Niekedy sa namiesto klímy hovorí o atmosfére, čím sa počet používaných pojmov zdvojnásobuje. Napríklad naši autori I. Šipoš a T. Kollárik striedavo hovoria o atmosfére v skupine alebo o spoločenskej klíme [Šipoš—Kollárik 1975 : 75, 115], A. Jurovský o sociálnom ovzduší alebo sociálnej mikroklíme [Jurovský 1967 : 56], D. Ondrejková o sociálnej klíme [Ondrejková 1979 : 17], I. Pikala o psychologickom ovzduší [Pikala 1979 : 67—68] a pod. Na začiatku si však uľahčíme situáciu a budeme vychádzať z toho, že väčšina týchto pojmov sa používa prakticky v takmer rovnakom význame. Za veľmi výstižný považujeme v tejto súvislosti výrok A. K. Uledova, podľa ktorého „podstata zrejme nie je v termínoch, ale v obsahu, ktorý sa do nich vkladá“ [Uledov 1981 : 48]. Niektoré odlišnosti medzi používanými pojmami budeme charakterizovať priebežne.

Podľa jedného z najvýznamnejších sovietskych odborníkov na problematiku sociálnopsychologickej klímy B. D. Parygina pod sociálnopsychologickou klímou sa rozumie prevládajúca a relatívne stabilná duchovná atmosféra alebo psychické naladenie kolektívu, ktoré sa prejavuje tak na vzájomných vzťahoch ľudí, ako aj na ich vzťahu k spoločnej veci [Parygin 1973 : 44]. V jednej zo svojich novších prác B. D. Parygin vynecháva pri definovaní sociálnopsychologickej klímy pojem atmosféry a hovorí, že „klíma kolektívu je prevládajúce a relatívne stabilné psychické naladenie kolektívu, ktoré sa prejavuje v rozmanitých formách v celej jeho životnej činnosti“ [Parygin 1981 : 11]. Uvedený autor polemizuje so stotožňovaním klímy s atmosférou. Na pomoc si berie odlišnosti, ktoré existujú pri používaní týchto pojmov v ekológii: klíma sa vzťahuje na

určitú geografickú zónu a má stabilné ukazovatele, zatiaľ čo atmosféra má dynamickejší, menlivejší charakter. Analogicky aj sociálnopsychologická klíma znamená stabilné naladenie ľudí, zatiaľ čo atmosféra je poznamenaná situácnosťou, premenlivosťou. „Atmosféra“, hovorí B. D. Parygin, „je nestabilná, neustále sa mení a niekedy nepostihnuteľná stránka kolektívneho vedomia [Parygin 1981 : 9–10]. No aj napriek tomuto odlišeniu – vychádzajúc z vyššie uvedeného citátu – sociálnopsychologickú klímu možno považovať len za relatívne stabilnú, inými slovami, patrí k dynamickým charakteristikám kolektívu. S podobným návrhom na rozlíšenie sociálnopsychologickej klímy prišiel aj K. K. Platonov [Platonov 1975 : 11].

Inou stránkou je vymedzovanie sociálnopsychologickej klímy ako „psychického naladenia kolektívu“. (1)

Nakoniec by sme chceli v definícii klímy u B. D. Parygina upozorniť na to, že sociálnopsychologická klíma má rozmanité prejavy tak vo vzájomných vzťahoch ľudí, ako aj v ich vzťahu k práci, resp. že sa prejavuje „v celej životnej činnosti kolektívu“.

Môžeme teda zhrnúť, resp. zopakovať, že podľa B. D. Parygina sociálnopsychologická klíma kolektívu je, po prvé, jeho dynamickou charakteristikou, po druhé, že ide o prevládajúce naladenie, a po tretie, že toto naladenie zasahuje všetky sféry života kolektívu. Pod zorným uhlom týchto znakov môžeme teraz pristúpiť ku konfrontácii niektorých ďalších definícií sociálnopsychologickej klímy, s ktorými sa môžeme stretnúť v literatúre.

K. K. Platonov konštatuje, že „sociálnopsychologická klíma (ako vlastnosť skupiny) je jedným (ale dôležitým) komponentom vnútornej štruktúry skupiny a určujú ju medziosobné vzťahy v nej, ktoré vytvárajú stabilné nálady skupiny, od ktorých závisí stupeň aktivity pri dosahovaní cieľov“ [Parygin 1981 : 10]. Na tejto definícii sa nám javia ako zaujímavé dva prvky, ktoré ju odlišujú od definícií B. D. Parygina: po prvé to, že sociálnopsychologická klíma sa považuje za „komponent vnútornej štruktúry skupiny“, a po druhé, že v definícii je zahrnutý aj faktor, ktorý určuje sociálnopsychologickú klímu – za tento sa považujú medziosobné vzťahy. V charakterizovaní sociálnopsychologickej klímy ako nálady skupiny sa K. K. Platonov stotožňuje s B. D. Paryginom. V inej svojej práci však K. K. Platonov vyslovil názor o potrebe rozlíšiť psychologickú a sociálnopsychologickú klímu tak, že pojem „psychologická klíma“ je širší než pojem „sociálnopsychologická klíma“, pretože zahrnuje aj také druhy klímy, ako je farebná alebo zvuková klíma [Platonov 1977 : 136]. B. D. Parygin považuje takýto prístup za neopodstatnený, podľa našej mienky správne argumentuje tým, že treba odlišiť podstatu určitého javu od faktorov, ktoré sa podieľajú na jeho formovaní. Farebné riešenie pracoviska, zvukové efekty (hluk strojov, uplatnenie hudby a pod.) predstavujú len súčasť pracovnej situácie, ktorá je jedným z objektívnych faktorov sociálnopsychologickej klímy [Parygin 1981 : 12].

Ďalší sovietsky autor A. N. Lutoškin v svojej práci, ktorú špeciálne zameral na sociálnopsychologickú klímu prvotného výrobného kolektívu, napísal, že „psychologická klíma kolektívu je spoločné emocionálne naladenie kolektívu, v ktorom sa spájajú nálady ľudí, ich duševné prežívanie a vzrušenia, vzťahy ľudí medzi sebou, k práci a okolitým udalostiam. Hlavné, čo tvorí psychologickú klímu, je emocionálny stav alebo naladenie kolektívu. Nálada – to je akoby výsledok všetkých okolností, ktoré sa odohrávajú okolo človeka, ktoré sa odrážajú v jeho citoch, vzťahoch a prežívaní“ [Lutoškin 1978 : 5]. Pozitívnym

(1) V ruštine sa používa pojem „nastroj“ alebo „nastroyenie“, ktorý sa bežne prekladá do slovenčiny ako naladenie alebo nálada.

prínosom tohto vymedzenia je zdôraznenie toho, že sociálnopsychologická klíma je odrazom istých okolností. Môžeme dodať, že je subjektívnym útvarom, pričom subjektom odrážania je kolektív. Takýto prístup zodpovedá leninskej teórii odrazu, ktorá sa v marxistickej psychológii uplatňuje pri skúmaní všetkých psychologických, resp. sociálnopsychologických javov. Na tieto aspekty — nutnosť rozlišovať v sociálnej psychológii „odrážané“ a „odrazené“ — poukázal v svojej práci K. K. Platonov [Platonov 1980 : 73]. V sociálnopsychologickej klíme sa odrážajú niektoré objektívne podmienky činnosti a života kolektívu, ktoré vystupujú v úlohe určujúcich faktorov, no samu sociálnopsychologickú klímu nemožno s nimi stotožniť, pretože sociálnopsychologický odraz charakterizuje mnohonásobná sprostredkovanosť [Parygin 1980 : 36 — 37].

Aspekt odrazu, na ktorý sme poukázali, je obsiahnutý aj vo vymedzení sociálnopsychologickej klímy v práci E. S. Kuzmina a A. L. Svencického: „Pod sociálnopsychologickou klímou kolektívu rozumieme taký jeho sociálnopsychologický stav, ktorý odráža charakter, obsah a zameranie reálnej psychológie členov kolektívu. Táto reálna psychológia koniec-koncov odráža reálnu situáciu daného výrobného kolektívu: charakter a úroveň vzájomných vzťahov medzi ľuďmi po horizontále a vertikále, podmienky práce a jej organizácie“ [Kuzmin — Svencickij 1982 : 37]. V tejto definícii sa rozširuje počet faktorov, ktoré determinujú sociálnopsychologickú klímu, avšak namiesto nálady, resp. naladenia sa v nej hovorí všeobecnejšie o „sociálnopsychologickom stave“ kolektívu.

Tento pojem používa aj Z. I. Fajnbura. Psychologický stav kolektívu má podľa neho tri aspekty:

1. činnosť — sem patrí charakter vzájomnej súčinnosti členov kolektívu, stupeň ich zladenia, pracovnej zohratosť, vzájomná pomoc, výmena skúseností, kolektívne hľadanie, vzájomné učenie, intenzita väzieb medzi členmi kolektívu v pracovnom a mimopracovnom styku;

2. emocionálny — predstavuje ho charakter vzájomných vzťahov medzi členmi kolektívu, prevládanie pozitívnych emócií v týchto vzťahoch nad negatívnymi; stupeň pripútanosti jednotlivých členov k skupine, forma a intenzita styku medzi členmi kolektívu, úroveň rozvoja neformálnych priateľských väzieb v mimovýrobných podmienkach;

3. morálny — spoločné hodnoty, normy a sociálne postoje, ich obsah, existencia pozitívnej spoločenskej mienky a mechanizmov sociálnej kontroly a sebakontroly, kolektivistické hodnoty a kritéria na vzájemné hodnotenie členov kolektívu [Fajnbura 1982 : 132].

Tým sa však dostávame už k inej dôležitej stránke, ktorou je *štruktúra* sociálnopsychologickej klímy. Ani v názoroch na túto otázku nie je jednotného prístupu, o čom svedčia fakty, ktoré uvedieme.

Z. I. Fajnbura, ktorý sociálnopsychologickú klímu charakterizuje ako „naladenie, ktoré prevláda v celom živote výrobného kolektívu, vo všetkých vzťahoch a vzájomných vplyvoch“, súčasne zdôrazňuje, že sociálnopsychologická klíma je zložitým útvarom a „okrem spoločnej, v kolektíve panujúcej nálady, zahrnuje charakter vzájomných vzťahov medzi jeho členmi, stupeň príťažlivosti kolektívu pre jeho členov, ich autoritu, vzťah k svojej a spoločnej činnosti, komunikabilitu, morálnu jednotu kolektívu, úroveň konfliktnosti a spôsoby riešenia konfliktov, vzťahy k druhým skupinám a kolektívom“ [Fajnbura 1982 : 134]. Osobitne zreteľne sa podľa tohto autora sociálnopsychologická klíma prejavuje v spokojnosti členov kolektívu so svojim členstvom a pôsobením v ňom, ako aj v stupni účasti členov na spoločnej práci, na efektívnosti spoločnej výrobnjej a riadiacej činnosti. *Ukazovateľmi* sociálnopsychologickej klímy v kolektíve sú: jeho riadenie a sebariadenie, štýl vedenia, ktorý sa v ňom uplatňuje, a aktivita pracujúcich pri riadení výroby.

Podľa sovietskeho psychológa Ju. A. Šerkovina sociálnopsychologická klíma sa skladá „zo zvláštností vzájomného vnímania sa ľudí, ich komunikability, vzájomných citov, hodnotení a názorov, pripravenosti na určité reagovanie na slová a skutky ľudí v okolí“ [Šerkovin 1975 : 18–19]. Pri takomto prístupe dochádza k stotožneniu štruktúry sociálnopsychologickej klímy so štruktúrou postoja, voči čomu však vyslovil výhrady B. D. Parygin [Parygin 1971 : 154–161]. Naproti tomu A. K. Uledov zastáva názor, že „v sociálnopsychologickej atmosfére sú zastúpené aj sociálne city, aj nálady, mienky, postoje a iné psychologické útvary a všetky sú medzi sebou tesne spojené“ [Uledov 1981 : 65].

Iný sovietsky autor L. M. Dvugrošev za základné prvky štruktúry sociálnopsychologickej klímy považuje komunistické presvedčenie a mravnú vyspelosť členov kolektívu, ich pracovnú tvorivosť a iniciatívu, tradície a zvyky, ktoré sa vytvorili v kolektíve, sociálne cítenie kolektívu a psychologickú zlučiteľnosť pracovníkov [Dvugrošev 1982 : 89–90].

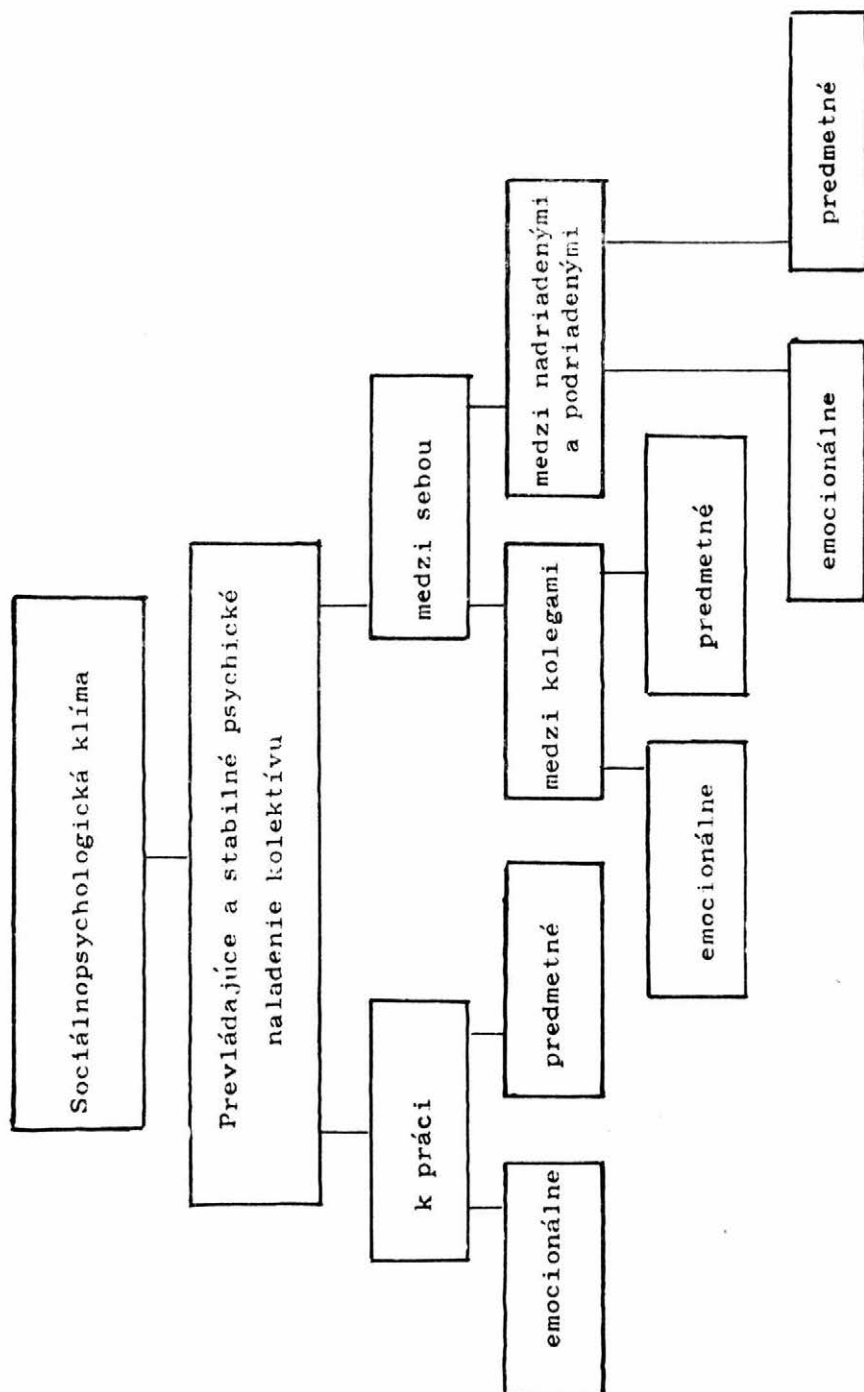
Aj týchto niekoľko príkladov presvedčivo ukazuje na rozmanitosť názorov. To, čo jeden považuje za faktor podmieňujúci sociálnopsychologickú klímu, iný zaraďuje medzi prvky jej štruktúry alebo jej prejavu. Do určitej miery je to pochopiteľné, pretože sociálnopsychologická klíma nie je len nejakým mechanickým odrazom, resp. odzrkadlením objektívnych podmienok, ale spätne na ne pôsobí. Pri vzájomnom pôsobení vo všeobecnosti si príčina a následok môžu vymeniť miesta; dobré pracovné a osobné vzťahy možno chápať ako prejav, ale aj ako predpoklad priaznivej sociálnopsychologickej klímy. Napriek tomu však väčšinu uvedených diferencií medzi autormi pripisujeme nedostatočnému rozpracovaniu problematiky, neujasnenosti pojmov.

Vráťme sa teraz k niektorým názorom B. D. Parygina, ktorý — ako sme už uviedli — vymedzuje sociálnopsychologickú klímu cez náladu alebo naladenie. Pri analýze štruktúry sociálnopsychologickej klímy kolektívu si berie na pomoc pojem „vzťah“. V štruktúre klímy vyčleňuje dve základné oblasti: 1. vzťahy ľudí k práci, 2. ich vzájomné vzťahy. Tieto vzájomné vzťahy sa ďalej diferencujú na vzájomné vzťahy medzi spolupracovníkmi a vzťahy v systéme nadriadený — podriadený. Všetky vzťahy sa skúmajú cez prizmu dvoch základných parametrov psychologického naladenia — emocionálneho a predmetného. Pod predmetným naladením sa rozumie zameranie pozornosti človeka a charakter jeho vnímania určitých stránok svojej činnosti, pod emocionálnym naladením sa rozumie spokojnosť alebo nespokojnosť s týmito stránkami. Svoje názory na štruktúru sociálnopsychologickej klímy ilustroval B. D. Parygin schémou, viz. obr.

Sociálnopsychologická klíma kolektívu sa však podľa B. D. Parygina prejavuje nielen vo vzťahoch medzi ľuďmi a k spoločnej práci, ale aj vo vzťahoch ľudí k svetu, k sebe, „v celom systéme hodnotových orientácií osobnosti“. Tieto vzťahy majú však sprostredkovanější charakter, nezávisia len od situácie v kolektíve, ale aj od širších spoločenských a osobnostných faktorov. To však neznamená, že sebahodnotenie a sebacit sa nemôžu skúmať v závislosti od konkrétneho kolektívu. B. D. Parygin hovorí, že „sebacit osobnosti (sebahodnotenie, úroveň spokojnosti s postavením v skupine, prevládajúce naladenie) sa môže brať aj ako jeden z najvšeobecnejších ukazovateľov sociálnopsychologickej klímy“ [Parygin 1981 : 15]. Tento ukazovateľ nemôže však vystihovať všetky aspekty sociálnopsychologickej klímy kolektívu. (2)

(2) Problematika formovania sebauvedomenia a sebacitu v pracovnom kolektíve bola predmetom zaujímavého výskumu O. V. Lunevovej. Pozri Luneva, O. V.: *Pervičnyj kollektiv i samočuvstviye ličnosti*. In: *Social'no-psichologičeskie aspekty pervičnogo kollektiva*. Jaroslavl' 1978.

Obr. Štruktúra sociálnopsychologickej klímy podľa B. D. Parygina
[Parygin 1981 : 13]



Podľa nášho názoru vymedzenie sociálnopsychologickej klímy, rozpracovanie otázky jej faktorov a ďalších si vyžaduje širší *filozoficko-sociologický* prístup. Takýto prístup uplatňuje v svojej práci A. K. Uledov, ktorý sociálnopsychologickú klímu zaraďuje medzi spoločenskopsychologické javy, t. j. považuje ju za útvar spoločenskej psychológie [Uledov 1981].

Ako je známe, výskum spoločenskopsychologických javov sa začal v druhej polovici devätnásteho storočia. Spája sa so psychológiou národov W. Wundta, učením o imitácii G. Tarda, psychológiou davu G. Le Bona, prácami E. A. Rossa, W. McDougalla a ďalšími. Pojem „spoločenská psychológia“ však prvý použil taliansky marxista A. Labriola v roku 1896, neskôr ho vedecky rozpracoval ruský revolucionár a mysliteľ G. V. Plechanov, avšak diskusie o ňom pokračujú dodnes. B. D. Parygin napísal, že „pojem spoločenskej psychológie patrí k prediskutovávaným a súčasne najzamotanejším otázkam sociálnopsychologickej vedy“ [Parygin 1971 : 39]. Popri názoroch, ktoré zužujú obsah tohto pojmu len na emocionálnu stránku spoločenského vedomia, existujú aj snahy zahrnúť do neho celú ľudskú psychiku, pretože „všetky vlastnosti a prejavy ľudskej psychiky — na rozdiel od psychiky zvierat — sú podmienené sociálne“ [Parygin 1971 : 41]. (3)

A. K. Uledov pri definovaní spoločenskej psychológie považuje za nutné riešiť dve základné otázky: po prvé, otázku špecifickosti spoločenskopsychologických javov v porovnaní s individuálnopsychologickými a ideologickými javmi, po druhé, otázku subjektu spoločenskopsychologických javov [Uledov 1981 : 48—49].

V posledných rokoch sa v sociálnej psychológii rozšíril názor, podľa ktorého špecifickosťou spoločenskopsychologických javov je to, že vznikajú v procese styku, a to najmä bezprostredného. E. S. Kuzmin a V. E. Semenov konkrétne napísali, že spoločenskopsychologické javy „vznikajú len v styku a prostredníctvom vzájomného styku ľudí v ich bezprostrednom kontakte“ [Kuzmin—Semenov 1979 : 63—64]. A. K. Uledov s tým polemizuje a konštatuje, že spoločenskopsychologické javy „vznikajú ako odraz nielen styku, ale aj iných stránok spoločenského života“. Upozorňuje, že aj keď styk má nesporne veľký význam, „nemôžno jeho úlohu zveličovať, vydávať ho za centrálny jav danej vedy. (4) Vec je v tom, že styk je len personifikovaná forma spoločenských vzťahov. V záujme objasnenia podstaty spoločenskopsychologických javov, ako aj iných duchovných útvarov, treba sa obrátiť k najhlbšiemu prameňu — k analýze činnosti ľudí a spoločenských vzťahov, ktoré vznikajú v jej procese a neobmedzovať sa len na styk, ktorý je len stránkou spoločenských vzťahov. Pritom máme na mysli predovšetkým materiálnu činnosť a jej zodpovedajúce vzťahy“ [Uledov 1981 : 53].

Pokiaľ ide o subjekt spoločenskej psychológie: Zatiaľ čo za subjekt ideológie sa považujú triedy a iné veľké spoločenstvá ľudí, za subjekt spoločenskej psychológie sa zvykne považovať skôr malá skupina a osobnosť, čím sa nesprávne oddeľujú od seba ideologické a spoločenskopsychologické javy, narúša sa ich jednota. Podľa A. K. Uledova spoločenskopsychologické javy „odlišujú sa od individuálnopsychologických subjektom, zákonitosťami vzniku a rozvoja a spôsobom svojho jestvovania. Ich subjektom sú sociálne spoločenstvá ľudí a predovšetkým veľké stabilné sociálne spoločenstvá: triedy, národnosti a národy. Existujú vo forme všeobecného v individuálnom vedomí a vo forme nadosobných útvarov, t. j. stelesnené v politickom, morálnom, estetickom a v iných formách spoločenského vedomia“ [Uledov 1981 : 57]. Na druhej strane spoločenskopsychologické javy sa odlišujú od ideologických spôsobom odrazu skutočnosti, formami prejavu a svojimi funkciami, nie však z hľadiska ich subjektu. Spoločenská psychológia a ideológia majú však aj spoločné funkcie: napríklad pri ochrane záujmov určitých sociálnych spoločenstiev ľudí, pri

(3) Citovaný autor popri tomto širokom chápaní pojmu spoločenská psychológia navrhol aj jeho pendant v úzkom zmysle.

(4) T. j. sociálnej psychológie.

reprodukcii a odovzdávaní sociálnej skúsenosti alebo komunikácii. Tieto funkcie sú však vyjadrené v rôznom stupni (napríklad vyššia poznávacia funkcia pri ideológii).

A. K. Uledov uvádza tri základné osobitosti spoločenskej psychológie. Po prvé, spoločenská psychológia vyjadruje duchovný stav sociálnych skupín spoločnosti. V reálnom živote každá sociálna skupina v spojitosti s určitými udalosťami niečo pociťuje, prežíva, hodnotí, t. j. jej vedomie nadobúda určitý stav. Duchovné stavy, ktoré v svojom súhrne tvoria spoločenskú psychológiu, nachádzajú vyjadrenie v náladách, názoroch, postojoch, životných stanoviskách a v mnohých iných útvaroch. Pritom najvlastnejšie stavy vedomia spoločencstiev ľudí vystupujú práve vo forme spoločenskopsychologickej alebo morálnopsychologickej atmosféry, spoločenskej klímy, či psychického založenia. Politické, mravné, estetické, filozofické a iné idey a predstavy, zahrnuté do spoločenskej psychológie, nemajú formu teórií, koncepcií, systémov názorov, ako je to v ideológii, ale existujú najmä vo forme presvedčenia, viery, zamerania na vnímanie skutočnosti a vzťahu k nej. Druhou osobitosťou spoločenskej psychológie je, že v nej prevláda emocionálno-vôľový vzťah ľudí k skutočnosti a že má zreteľné praktické zameranie (jej funkcie sa prejavujú v každodennom styku ľudí, v ich činnosti). Existujú v nej, pochopiteľne, aj prvky poznávacie (príkladom je spoločenská mienka), záleží však na tom, čo dominuje. Po tretie, spoločenská psychológia je prejavom masového spoločenského vedomia, zatiaľ čo ideológia je v procese svojho formovania prejavom špecializovaného spoločenského vedomia. Špecializované a masové vedomie sú štruktúrnymi útvarmi spoločenského vedomia. Ideologické koncepcie sú najprv majetkom nemnohých, zatiaľ čo spoločenskopsychologické útvary (spoločenská nálada, spoločenská mienka, morálnopolitická atmosféra a iné — ako už vyplýva z ich názvu — sú rozšírené v rámci celého spoločenstva (nie síce celej spoločnosti, ale triedy alebo inej veľkej sociálnej skupiny). Spoločenská psychológia je podnecujúcou silou celých sociálnych skupín, ideológia sa ňou stáva až vtedy, keď sa zmení zo špecializovaného vedomia na masové.

Nakoniec Uledov vymedzuje spoločenskú psychológiu takto: „Vo filozofickom zmysle spoločenská psychológia je jednou zo základných sfér spoločenského vedomia, ktorá odráža spoločenské bytie, forma duchovného osvojenia si objektívneho sveta ľuďmi. V sociologickom zmysle ju možno ponímať ako stav vedomia sociálnych spoločenstiev ľudí. V sociálnopsychologickom zmysle spoločenská psychológia je súhrnom spoločenskopsychologických javov“ [Uledov 1981 : 61—62].

Spoločenská psychológia je objektom výskumu sociálnej psychológie. Predmetom jej výskumu sú zákonitosti spoločenskopsychologických javov, t. j. zákonitosti psychológie tried, národov a iných spoločenstiev ľudí. „To však nevylučuje,“ hovorí Uledov, „ale naopak predpokladá skúmanie spôsobov, foriem prejavu daných zákonitostí aj cez psychológiu osobnosti, aj cez psychológiu malej skupiny, t. j. skúmanie dialektiky psychológie veľkého spoločenstva, malej skupiny a osobnosti“ [Uledov 1981 : 62].

Spoločenskopsychologické javy — ako komponenty systému spoločenskej psychológie — sú základnými pojmami sociálnopsychologickej vedy. Každý z nich možno objasniť len vychádzajúc zo spoločenskej psychológie ako celostného systému a v závislosti od miesta v tomto systéme, funkcií, ktoré plní; každý z nich má svoj obsah, formy prejavu, všeobecné a špecifické zákonitosti, podľa ktorých vzniká, mení sa, pôsobí a rozvíja sa. Sociálnopsychologické javy vznikajú, menia sa a fungujú v procese vzájomného pôsobenia ľudí v rozličných sociálnych skupinách, avšak ich obsah je určený nielen týmto vzá-

jomným pôsobením, ale aj objektívnymi podmienkami, v ktorých sa rozvíja životná činnosť danej skupiny alebo spoločenstva. V obsahu sociálnopsychologických javov sa odráža sociálna úloha skupiny, jej osobitosti a úroveň rozvoja. Spoločné potreby, záujmy, nálady, zvyky a tradície sú výrazom rovnakých podmienok života ľudí — členov určitej sociálnej skupiny“ [Uledov 1981 : 66]. Tieto myšlienky majú podľa nášho názoru veľký metodologický význam pre vymedzenie sociálnopsychologickej klímy, faktorov, ktoré ju určujú, a ďalších aspektov.

Spoločenskopsychologické javy možno podľa Uledova klasifikovať podľa rôznych kritérií:

1. V závislosti od subjektu na

- psychológiu veľkých skupín,
- psychológiu malých skupín.

2. Podľa vzájomného vzťahu racionálnych, emocionálnych a vôľových momentov na

- javy s prevahou emocionálneho momentu (sociálne city, spoločenské nálady),
- javy s prevahou racionálneho momentu (presvedčenie, životná pozícia),
- javy s prevahou vôľového momentu (sociálne postoje, hodnotové orientácie),
- javy s vyrovnanosťou všetkých momentov (spoločenská mienka, tradície).

3. Podľa stupňa stability na

- dynamickejšie javy (spoločenské nálady),
- relatívne stabilné javy (psychické založenie).

Takéto delenie je len relatívne. Napríklad pokiaľ ide o hľadisko subjektu: psychológia triedy je základom a určuje obsah psychológie iných sociálnych skupín a spoločenstiev. Táto podmienenosť je však vzájomná. Podobne nie je možné absolútne oddeľovať od seba emocionálne, racionálne a vôľové prvky v spoločenskopsychologických javoch, resp. dynamické a stabilné spoločenskopsychologické javy. Medzi tie sociálnopsychologické javy, ktoré sú najvýznamnejšie a v ktorých sú obsiahnuté racionálne, emocionálne i vôľové momenty, zaraďuje Uledov spoločenskú mienku, spoločenskopsychologickú atmosféru a tradície [Uledov 1981 : 69].

Na pozadí vyššie uvedených téz možno konštatovať, že spoločenskopsychologická klíma je stavom spoločenského vedomia. Z obsahového hľadiska môže byť morálnou, politickou, filozofickou alebo inou v závislosti od charakteru ideí a názorov, ktoré v nej prevládajú. Z hľadiska formy prejavu je sociálnopsychologickým útvarom. Emocionálny odtieň, ktorý prevláda v sociálnopsychologickej klíme, netvorí len emócie, city a nálady, ale aj idey, presvedčenie, názory más. Sociálnopsychologická klíma je pomerne stabilná a jej vplyv sa pociťuje „v celom spoločenskom živote“ [Uledov 1981 : 78].

Ako je z uvedených názorov zrejmé, o sociálnopsychologickej klíme sa uvažuje najmenej na dvoch úrovniach: na úrovni celospoločenskej (alebo na úrovni veľkých sociálnych skupín, najmä tried) a na úrovni malých skupín. Zatiaľ čo empirické výskumy sa orientujú najmä na malé skupiny, problematika sociálnopsychologickej klímy veľkých sociálnych skupín sa rozpracúva skôr teoreticko-metodologicky. Tento stav je zrejme podmienený tým, že skúmať sociálnopsychologické javy je „zatiaľ jednoduchšie v malých skupinách“ [Hiebsch-

-Vorwerk 1975 : 38]. Súčasne však treba povedať, že tento stav nie je naďalej udržateľný. (5)

Sociálnopsychologickú klímu konkrétneho pracovného kolektívu nie je možné analyzovať len na úrovni tohto kolektívu, ako produkt bezprostredného styku, ktorý v ňom prebieha. Napríklad výrobný kolektív treba považovať za organickú súčasť väčšieho celku — robotníckej triedy. Každý výrobný kolektív má nepochybne rad vlastných, špecifických charakteristík, ktoré sa vzťahujú na jeho vznik, formovanie a rozvoj; s robotníckou triedou ho však spájajú všeobecné charakteristiky a zákonitosti. To znamená, že pri skúmaní sociálnopsychologickej klímy konkrétneho výrobného kolektívu je potrebné vychádzať zo psychológie robotníckej triedy, jej sociálnopsychologickej klímy. Z dialektiky vzájomného pôsobenia však vyplýva, že poznanie procesov prebiehajúcich v malých robotníckych kolektívoch spätne prispieva aj k poznaniu celej robotníckej triedy, avšak určujúcim je vzťah trieda — malý kolektív.

Analýza sociálnopsychologickej klímy pracovného kolektívu prostredníctvom analýzy sociálnopsychologickej klímy triedy neznamena však ignorovanie a prehliadanie konkrétnych ľudí, členov tohto kolektívu. Spoločenskopsychologické javy existujú nielen na úrovni veľkej a malej sociálnej skupiny, ale nachádzajú svoje vyjadrenie aj na individuálnej úrovni. Sociálnopsychologická klíma konkrétneho kolektívu nie je však len prostým súčtom nálad jednotlivcov, ale je kvalitatívne odlišným útvarom. Okrem toho, dynamika zmien nálad jednotlivca je vyššia než dynamika zmien sociálnopsychologickej klímy kolektívu ako celku, ktorého je daný jednotlivec členom, a táto je vyššia než dynamika sociálnopsychologickej klímy triedy alebo inej veľkej skupiny, do ktorej patri kolektív. V nálade jednotlivca treba preto odlišiť variabilné prvky od tých, ktoré sú individuálnym výrazom relatívne stabilného naladenia skupiny a triedy.

Z toho všetkého vyplýva, že je neobyčajne dôležité objasniť dialektiku vzťahu medzi spoločnosťou (triedou), malou skupinou (napríklad výrobným kolektívom) a jednotlivcom (členom kolektívu), mechanizmy, ktorými sa realizuje determinácia sociálnopsychologickej klímy kolektívu klímou triedy a determinácia nálady jednotlivca naladením kolektívu. Rovnako je dôležité objasniť mechanizmy spätých účinkov medzi jednotlivcom, skupinou a spoločnosťou.

Zo sociálnopsychologického hľadiska je však zaujímavé a dôležité hľadať nielen to, čo je v psychológii kolektívu vyjadrením psychológie spoločnosti alebo triedy a čo je v psychológii jednotlivca vyjadrením psychológie kolektívu, ale aj bezprostredné väzby medzi jednotlivcom a triedou, resp. celou spoločnosťou. Tak, ako je na jednej strane pôsobenie kolektívu na jednotlivca nielen bezprostredné, ale aj sprostredkované, na druhej strane pôsobenie celej spoločnosti

(5) Uvedomujeme si, že rozlišovanie „veľkých“ a „malých“ skupín v súčasnosti už nepostačuje. Pod pracovným kolektívom možno rovnako rozumieť prvotný kolektív ako štruktúrny článok, ktorý sa v systéme oficiálnej organizácie ďalej už nedelí, druhotný kolektív, ktorý zlučuje viaceré prvotné kolektívy, ako aj základný kolektív, ktorý je súhrnom pracovníkov organizácie ako celku. Pôsobenie sociálnopsychologickej klímy spoločnosti alebo triedy na sociálnopsychologickú klímu primárneho pracovného kolektívu môže byť takto mnohonásobne sprostredkované. V súvislosti s tým sa tu ponúka možnosť rozlišovať na úrovni spoločnosti alebo triedy spoločenskoduchovnú klímu, na úrovni pracovných kolektívov strednej úrovne sociálnopsychologickú klímu a na úrovni primárnych pracovných kolektívov sociálnopsychologickú atmosféru. Pravda, možné by boli aj iné prístupy. Avšak vzhľadom na to, že v stati sa zaoberáme niektorými všeobecnejšími teoretickými a metodologickými otázkami sociálnopsychologickej klímy pracovných kolektívov, v záujme prehľadnosti zámerne zostávame pri schéme veľké a malé skupiny a pri jednotnom používaní pojmu sociálnopsychologická klíma na všetkých úrovniach.

alebo spoločenskej triedy na jednotlivca má v rade prípadov bezprostredný charakter.

Na základe vykonanej konfrontácie názorov viacerých bádateľov na sociálno-psychologickú klímu pracovného kolektívu a uvedených úvah pokúsime sa o vlastné vymedzenie sociálnopsychologickej klímy. Podľa nášho názoru sociálnopsychologická klíma pracovného kolektívu je konkrétnym prejavom sociálnopsychologickej klímy spoločnosti a príslušnej triedy v duchovnom stave kolektívu. Súčasne je sociálnopsychologická klíma pracovného kolektívu odrazom celého súhrnu podmienok života a činnosti kolektívu ako celku i jeho jednotlivých členov. Klíma má charakter relatívne stabilného, prevažne emocionálneho naladenia kolektívu. Z hľadiska obsahu môžu v nej dominovať morálne, politické alebo iné prvky. V závislosti od svojej povahy sa klíma kladne alebo záporne prejavuje v celom živote kolektívu a jeho členov, v ich vzťahu k práci, v medzisobných vzťahoch, ale aj v širšie orientovaných postojoch a hodnotových orientáciách. Sociálnopsychologická klíma je takto významným činiteľom formovania a rozvoja kolektívov a výchovy ich členov ako individualit, aj ako predstaviteľov svojej triedy a spoločnosti, t. j. plní socializačnú funkciu aj pri reprodukcii spoločnosti a triedy v kolektíve a jednotlivcovi.

Na záver môžeme konštatovať, že pozornosť venovaná problematike sociálno-psychologickej klímy pracovných (osobitne výrobných) kolektívov je podmienená aktuálnymi úlohami rozvoja socialistickej spoločnosti v etape rozvinutého socializmu, neustálym zvyšovaním úlohy pracovných kolektívov tak v oblasti politickej, spoločensko-ekonomickej, ako aj pri výchove nového človeka.

V tejto súvislosti precizovanie pojmu „sociálnopsychologická klíma pracovného kolektívu“ je nevyhnutnou súčasťou rozpracovávania teoretických a metodologických otázok marxistickej sociálnej psychológie práce, ale má tiež bezprostredný vzťah k praktickej práci pri formovaní pracovných kolektívov, plánovaní a riadení ich ekonomického, sociálnopsychologického a duchovného rozvoja.

Literatúra

- Dvugrošev, L. M.: *Moral'no-psichologičeskaja atmosfera kollektiva kak faktor formirovanija ličnosti*. In: Šepeľ, V. M. a kol.: *Voprosy pedagogiki i psihologii v partijnoj rabote*. Moskva, Moskovskij rabočij 1982.
- Fajnburg, Z. I. a kol.: *Sociologija socialističeskogo proizvodstvennogo kollektiva*. Moskva, Profizdat 1982.
- Hiebsch, H. — Vorwerk, M.: *Úvod do marxistickej sociálnej psychológie*. Bratislava, Obzor 1975.
- Jurovský, A.: *Činnosť závodného psychológa v oblasti sociálnej psychológie práce*. In: Jurovský, A. a kol.: *Psychológ a sociológ v závode*. Bratislava, Práca 1967.
- Kuzmin, E. S. — Semenov, V. E.: *Social'naja psihologija*. Leningrad, Izd. LŮ 1979.
- Kuzmin, E. S. — Svencickij, A. L. (red.): *Promyšlennaja social'naja psihologija*. Leningrad, Izd. LŮ 1982.
- Lutoškin, A. N.: *Psihologičeskij klimat pervičnogo proizvodstvennogo kollektiva*. Kostroma 1978.
- Ondrejková, D.: *Sociálna klíma vo výrobnom podniku*. In: Pikala, I. a kol.: *Psychologické aspekty práce žien v priemysle*. Bratislava, Práca 1979.
- Parygin, B. D.: *Osnovy social'no-psichologičeskoj teorii*. Moskva, Mysl 1971.
- Parygin, B. D.: *Sovremennoje sostojanije i problemy social'noj psihologii*. Moskva, Znanije 1973.
- Parygin, B. D.: *Problém sprostredkovanosti v sociálnej psychológii*. In: Šorochova, E. V.: *Metodologické problémy sociálnej psychológie*. Bratislava, Veda 1980.
- Parygin, B. D.: *Social'no-psichologičeskij klimat kollektiva*. Leningrad, Nauka 1981.
- Pikala, I.: *Pracovné prostredie a podmienky práce*. In: Pikala, I. a kol.: *Psychologické aspekty práce žien v priemysle*. Bratislava, Práca 1979.
- Platonov, K. K.: *Obščije problemy teorii grupp i kollektivov*. In: Šorochova, E. V., Platonov, K. K.: *Kollektiv i ličnost*. Moskva, Nauka 1975.

- Platonov, K. K.: *Problemy upravljenja psihologičeskim klimatom kolektiva*. In: *Social'no-psihologičeskije problemy povyšeniya effektivnosti dejatel'nosti proizvodstvennykh kolektivov*. Kurgan, 1977.
- Platonov, K. K.: *Osobnosť ako objekt sociálnej psychológie*. In: Šorochova, E. V.: *Metodologické problémy sociálnej psychológie*. Bratislava, Veda 1980.
- Serkovin, Ju. A.: *Ideologija i social'no-psihologičeskij klimat kolektiva*. In: Šorochova, E. V. — Platonov, K. K.: *Kollektiv i ličnost*. Moskva, Nauka 1975.
- Šipoš, I. — Kollárik, T.: *Sociálna psychológia práce*. Bratislava, Práca 1975.
- Uledov, A. K.: *Aktual'nyje problemy social'noj psihologii*. Moskva, Mysl' 1981.

Резюме

И. Бубелини: Социально-психологический климат трудового коллектива — некоторые теоретические и методологические вопросы

Социально-психологический климат относится к основным социологическим и социально-психологическим категориям. Он представляет важную характеристику трудовых коллективов, которая оказывает значительное влияние на их функционирование, развитие и реализацию производственно-экономических и социальных функций. Несмотря на это, отсутствует единство в понимании этой категории, ее структуры, факторов и обусловленности. Это проявляется и в эмпирических подходах к ее изучению. В последние годы социально-психологический климат трудовых коллективов интенсивно изучается и разрабатывается в СССР, особенно ленинградскими социологами и социальными психологами.

В первой части статьи автор приводит обзор определений социально-психологического климата, с которыми можно встретиться в отечественной и советской социологической и социально-психологической литературе. В дальнейшей части статьи он анализирует вопросы структуры и показателей социально-психологического климата трудового коллектива. Исходя из мнений А. К. Уледова, он применяет при анализе социально-психологического климата более широкий философско-социологический подход и на этой основе относит социально-психологический климат к общественно-психологическим явлениям. На примере производственного коллектива он показывает, что социально-психологический климат нельзя понимать лишь как продукт непосредственного общения в коллективе. Производственный коллектив следует понимать как составную часть более крупного организма, рабочего класса, с которым он связывает целый ряд характеристик и закономерностей. Это означает, что и при изучении социально-психологического климата конкретного производственного коллектива необходимо исходить из психологии рабочего класса, его социально-психологического климата. Но в то же время важно не забывать о конкретных членах коллектива, так как общественно-психологические явления существуют не только на уровне большой и малой социальных групп, они получают свое выражение и на индивидуальном уровне. Важно также учитывать механизмы обратного воздействия между индивидом, группой и обществом.

В заключение автор определяет социально-психологический климат трудового коллектива как конкретное проявление социально-психологического климата общества и соответствующего класса в духовном состоянии коллектива. Социально-психологический климат является одновременно отражением всей совокупности условий жизни и деятельности коллектива в целом и его отдельных членов. Климат носит характер относительно стабильного, преимущественно эмоционального настроения коллектива. С точки зрения содержания в нем могут доминировать моральные, политические или другие элементы. В зависимости от своего характера климат позитивно или негативно проявляется во всей жизни коллектива и его членов, в их отношении к труду, в межличностных отношениях, а также в шире ориентированных личностных установках и ценностных ориентациях. Социально-психологический климат — важный фактор формирования и развития коллективов и воспитания их членов как личностей и как представителей своего класса и общества.

Внимание, уделяемое проблематике социально-психологического климата трудовых (особенно производственных) коллективов, обусловлено актуальными задачами развития социалистического общества на этапе развитого социализма, неустанным повышением роли трудовых коллективов как в политической и общественно-экономической области, так и при воспитании нового человека. В данной связи уточнение понятия «социально-психологический климат трудового коллектива» является обязательной составной частью разработки теоретических и методологических вопросов марксистской социальной психологии труда; оно имеет также непосредственное отношение к практической работе по формированию трудовых коллективов, планированию и управлению их экономическим, социально-психологическим и духовным развитием.

J. Bubelini: Sociopsychological Climate of the Working Collective — Some Theoretical and Methodological Issues

The sociopsychological climate is one of the fundamental sociological and sociopsychological categories. It is an important characteristic of working collectives and its impact upon their functioning, development and realization of production-economic and social functions is substantial. Notwithstanding, the substance of this category its structure, factors and conditioned character are not uniformly conceived, which also becomes evident in the empirical approaches to its research. Of recent years, the sociopsychological climate of working collectives is subjected to intensive research and elaboration in the USSR, especially by Leningrad sociologists and social psychologists.

The first part of the paper presents a survey of definitions of the sociopsychological climate, as they appear in the Czechoslovak and the soviet sociological and sociopsychological literature. In the following part problems of the structure and indicators of the sociopsychological climate prevailing in the working collective are analyzed. The analysis of the sociopsychological climate is based on A. K. Uledov's views: a broader philosophico-sociological approach is applied according to which the climate is classed among sociopsychological phenomena. The introduced example of a production collective demonstrates the fact that the sociopsychological climate cannot be conceived exclusively as a product of direct contacts prevailing in the collective. The production collective must be conceived as a part of a larger whole — the working class, with which it is connected by a great number of characteristics and laws. This in turn implies the necessity to base the research into the sociopsychological climate of a concrete production collective on the psychology of the working class, on its sociopsychological climate. At the same time it is of course important not to ignore or disregard concrete members of the collective. Sociopsychological phenomena namely exist not only on the level of a large and a small social group but also find their expression on the individual level. It is of equal importance to take into account the mechanisms of feedback effects among the individual, the group and society.

In conclusion the sociopsychological climate of the working collective is defined as a concrete manifestation of the sociopsychological climate of the society and the respective class in the mentality of the collective. The sociopsychological climate is simultaneously a reflection of the entire complex of living conditions and activities of the collective as a whole as well as of its individual members. The climate bears the character of a relatively stable, predominantly emotional attunement of the collective. From the point of view of content, moral, political or other factors may predominate. In dependence on its nature, the climate manifests itself either positively or negatively in the whole life of the collective and of its members, in their relation to work, in interpersonal relations, but also in the more broadly conceived attitudes and value orientations. The sociopsychological climate is an important factor of the formation and development of collectives and of the education of its members as individual personalities and as representatives of their class and society.

The attention devoted to problems of the sociopsychological climate in the working (particularly production) collectives is conditioned by the actual tasks of the development of socialist society in the epoch of advanced socialism, by the continuous rise of the role of working collectives both in the political and socio-economic areas and in the education of the new man. In this connection, a more precise formulation of the concept "sociopsychological climate of the working collective" not only forms an unavoidable part of the elaboration of theoretical and methodological issues of the Marxist social psychology of work but is also in direct relation to the practical work connected with the formation of working collectives, with planning and controlling their economic, sociopsychological and spiritual development.